

Висвітлення битви під Батогом у козацьких літописах початку XVIII ст.

Богдан Хмельницький у ході Визвольної війни українського народу середини XVII ст. показав себе як талановитий полководець, який вміло поєднував традиційні для українського народу способи збройної боротьби проти ворога з досягненнями сучасного західноєвропейського військового мистецтва.

Яскравим тому прикладом стала битва під Батогом 1-2 червня 1652 р. Вона була ретельно спланована з урахуванням даних розвідки стосовно чисельності ворожого війська, стану оборони табору, характеру навколишньої місцевості. Провідним фактором стало оперативно-тактичне маневрування розподіленим на три частини військом, керованим Б. Хмельницьким. Це давало можливість маневрувати як його окремими частинами, так і здійснювати взаємодію між ними. Так створювався передовий загін, який мав на меті атакувати ворога, виснажити його боєм та прикрити просування головних сил у район битви. Враховувався досвід попередніх битв у питанні співвідношення кількості піхоти для підтримки дій кінноти. Чисельно українська піхота і татарська кіннота удвічі перевищували відповідно німецьку піхоту та польську кінноту. До того ж, польська кіннота поступалась татарській в маневровості. Таким чином, потужний удар по польському табору з трьох сторін, чисельна та оперативно-тактична перевага української армії, спровокували паніку серед особистого складу польських військ, яка тільки посилилась через раптовий дощ, що зробив неможливим використання вогнепальної зброї. Це призвело до масової загибелі польських воїнів. Саму ж битву Б. Хмельницького під Батогом порівнюють з відомою перемогою Ганнібала під Каннами у 216 р. до н.е. [4].

Високо оцінена сучасними дослідниками ця битва, як і сама Визвольна війна, була неоднозначно показана у козацьких літописах початку XVIII ст. Напередодні її 360-річчя, цікаво було б розглянути події під Батогом, звернувшись до очевидців та порівняти викладення подій битви у найбільш популярних на той час літописах Самовидця, Грабянки та Величка. Автори цих джерел, через різні обставини життя, характер та особисте ставлення до подій подають інформацію неоднозначно, що для сучасного дослідника представляє неабиякий інтерес. Таким чином, у статті пропонується розглянути битву під Батогом очима людей початку XVIII ст. з урахуванням їхніх уподобань та розставлених ними пріоритетів.

Першим за хронологією розглянемо Літопис Самовидця. Постать літописця, Романа Ракушки-Романовського, структура його твору та джерельна база вже розглядалися автором [10]. Хронологічно, літопис охоплює події з 1648 р. до 1702 р. Незважаючи на перебування Самовидця у козацьких

лавах на початку Визвольної війни, не можна не помітити відсутність захоплення Богданом Хмельницьким, перемогами козацтва над польською шляхтою. Як противник міжусобної боротьби, Самовидець засуджує тих, хто розв'язує кровопролитні війни. Простежується вплив літопису на подальші козацькі літописи – Григорія Грабянки, Самійла Величка.

Розглядаючи ситуацію напередодні битви під Батогом, Самовидець підкреслює, що Білоцерківський договір з Польщею від 18 вересня 1651 р., викликав незадоволення серед військових частин і населення українських земель, оскільки передбачав умови, які існували до початку повстання [6, 62]. Це питання вже досліджувалось автором [12]. Польська сторона також ускладнювала ситуацію, – бо не лише не дотримувалась Білоцерківського договору, але й не ратифікувала його на Сеймі в грудні 1651 – січні 1652 р. До того ж, викликало невдоволення серед українського народу поведіння польських військ: «жолнірове юже ся убезпечили на приязнь гетьмана Хмельницького и на терпливість, бо стоячи на Україні на зимовлі, великую кривду, албо біду людем чинили ведлуч своего звичаю жолнірського...» [6, 63]. Б. Хмельницький, побачивши, що «...жолніре щодалі срозшими на людей становятся...», взяв хана з ордами та частину полків поблизу Чигирини і розпочав наступ на поляків. Гетьман М. Калиновський, отримавши відомості про наявність орди, що виступила, зібрав війська, які перебували біля Дністра та Бугу, і розташувався за Ладижином, на Батозі. Іншим частинам польського війська було дано наказ найскоріше приєднатися до обозу коронного гетьмана. Ці війська, просуваючись «...з Задніпра, немаліє кривди чинячи людем, простуючи на киевськіє перевози» [6, 63-64]. Далі літописець описує, що переправа через Дніпро була спокійна, бо там перебував київський воєвода Адам Кисіль з жінкою, який сприяв переправі поляків та разом з ними залишав Київ. Самовидець робить припущення, що він був попереджений Хмельницьким через особисті приязні стосунки [6, 64]. Автор літопису повідомляє, що військо не поспішало до коронного гетьмана в обоз на Батозі, бо Б. Хмельницький, з'єднавшись з ханом, направився до польського гетьмана та вже розгромив М. Калиновського, голову якого було принесено татарським воїном Б. Хмельницькому. Залишки ж польської кінноти, що намагались сховатися в лісі від татар, були погромлені селянами за їхню попередню жорстокість [6, 64]. Таким чином, розбивши польське військо, хан з Хмельницьким пішли до Кам'янська-Подільська. Щоб не обтяжувати пересування орди, Хмельницький дав наказ про знищення полонених поляків. Цей похід не виявився вдалим, бо через затягнуту осаду Кам'янської фортеці татарська орда робить немалу шкоду, спустошуючи навколишні території та захоплюючи ясир. Таким чином, блискуче організована битва описується дуже стисло, одним реченням: «...напавши з ордою, обозу достал и тоє войско знесл, и Калиновскому гетманові там же голову оттято...» [6, 64]. В порівнянні з цим обсягом, дуже ґрунтовно Самовидець зупиняється на описі страти урядника Конопотського замку з

родиною. Можливо, це робиться не стільки через жорстокість самої страти, а скільки через дива, які сталися потім: « того старосту в том же замку конотопском тая своеволя убыла з женою и з дітми, особ четверо, и там же, в том замку конотопском, в колодязь всіх вкидано, которое то забойство сталося о святой Тройци на том тижню, а тот колодязь был глубокий сажней коло десяти, ежели не больше. И так тіє тіла побитих зоставали в том колодязі в воді аж до Воздвиження Честного Креста. И в той час незнатъ откуля узялася вода и тот колодязь выполнила и усі тіла тіє наверх вынесла, и як оніє с тоєю води побрано, знову вода уступила на своє місце вниз, в колодязь при очах многих людей, а тіє тіла вцілости зоставали. Которіє то тіла жители конотопскіє там же, неподалеку того ж колодязя викопавши яму, поховали» [6, 65]. В історії ця легенда має історичне підтвердження і проходить як «Конотопське диво».

Однією з наймонументальніших праць XVII–XVIII ст. з історії Козацької держави вважається Літопис Самійла Величка, який охоплює події з кінця 1647 р. до 1700 рр. Інформація про автора літопису та сама структура твору викладалися автором [11]. Аналізуючи літопис Величко, простежується критика козацької старшини, що зраджувала інтереси свого народу [2, 221].

Битву під Батогом, Величко розпочинає з визначення причин сутички. Винними тут постають поляки, які «...незважаючи на свою амністію, почали жорстоко й по-тиранському ставитися до малоросійського народу...», не виконували пункти договору [1, 93]. Таким чином, Б. Хмельницький мусив розпочати військові дії, застосувавши ще й блискучий стратегічний план. Маючи готове, без розголосу зібране козацьке військо та розташовану поблизу Чигирина татарську орду, Б. Хмельницький робить вигляд, що збирає певну частину війська для супроводу весільного кортежу сина Тимоша до волоського господаря [1, 94]. Йому перекидає шлях М. Калиновський. Літописець стверджує, що король дав йому 50 тисяч війська (кіннота та піхота), але як тільки це військо вийшло з Польщі та наблизилося до українських кордонів, воно прийшло у незгоду з М. Калиновським, бо не мало до нього такої поваги, як до покійного коронного гетьмана М. Потоцького [1, 94]. М. Калиновський, не прислухаючись до порад та поспішаючи помститися Тимошу за свої кривди від Б. Хмельницького, рушив поспіхом до Ладжина, де став обозом у «німецькому й голодному місці» [1, 95]. Отримавши неперевірену звістку, що Тиміш з невеликим загоном вийшов з Чигирина й рухається у напрямку на Ладжин, коронний гетьман не став укріплювати свій табір, бо не сподівався побачити поблизу самого Б. Хмельницького з ордою. Тиміш йшов з 5–6 тисячами козаків, не поспішаючи, щоб дати можливість Б. Хмельницькому зібрати 26-тисячне козацьке військо не обтяжене обозом. Необхідно було і домовитись з ордою про час зустрічі на Батозі і шляхи просування татарських та козацьких частин [1, 95]. Дорогою Б. Хмельницький надіслав листа М. Калиновському, писаного, начебто, з Чигирина. У листі він сповіщав польського гетьмана, що відправляється з

козаками й татарами на весілля до сина і не розуміє, чому той заступив шлях його синові з численними військами між Батогом та Ладижином. При цьому, Б. Хмельницький писав, що, начебто, порадив синові обійти Ладинин, бо там розташувались польські війська, але попереджав коронного гетьмана, що син молодий та легковажний, може не послухати та завдати шкоди полякам. Таким чином, Б. Хмельницький попереджав М. Калиновського та радив відступити вбік. Сам же з військом зупинився без обозу, у захищених місцях, за 3-4 милі від Ладижина. Сюди ж він наказав повернути й Тимошу [1, 95–96]. Враховуючи лист Б. Хмельницького та неперевірені донесення свого роз'їзду, М. Калиновський вирішив стояти нерухомо під Батогом, чому немало зрадив український гетьман. За попередньою домовленістю з татарами обидва війська переправились через Буг і на світанку Б. Хмельницький вдарив спочатку по польській сторожі, що стояла вище Ладижина (7 тисяч чоловік), а потім – на все коронне військо, яке не очікувало нападу і перш ніж оговтатись, втратило декілька тисяч [1, 96–97]. Отямившись, поляки вигнали Б. Хмельницького з табору та почали переслідувати його війська, що і потрібно було гетьману. Як тільки поляки покинули табір, до обозу увірвалась 40-тисячна орда Карач-мурзи, яка поглинула його, за винятком восьми піхотних підрозділів, що замкнулись в «обозовому куті» понад самим Бугом, навіть без гармат [1, 97]. Карач-мурза залишив частину військ для їх оточення, а сам швидко рушив наздоганяти поляків, що переслідували Б. Хмельницького. Такий маневр став не очікуваним для поляків – «...вони впали у відчай і розпач і, показавши плечі Хмельницькому, кинулися назустріч Карач-мурзі, прагнучи пробитися крізь татар до свого пропалого і вже опанованого татарами обозу» [1, 97]. Але відбити табір полякам не вистачило сил, розпочалася паніка, «... почали кидатися в Буг не тільки посполите товариство, але й полковники та ротмістри» [1, 97]. Літописець яскраво описує намагання зупинити втечу та врятувати польську армію: «...Гетьман Калиновський метався туди-сюди з голою шаблею як шалений, він круто кричав, спиняючи своє військо, щоб не тікало й не стрибало в Буг, прохав та пропонував зостановитись у ході своїй проти ворога. Однак нічого вже не міг порадити і вдяти перестрашеному своєму військові, яке без душі кидалося в Буг...» [1, 97]. Оцінивши ситуацію, коронний гетьман наказав загону, що врятувався від татар в обозовому куті над Бугом, розпочати вогонь «без жодного пошанівку й без озирок по війську, що тікало в Буг» [1, 97]. За інформацією Величка, ці піхотні підрозділи розстріляли до десяти тисяч власної кінноти [1, 97]. Ця ситуація була на руку Б. Хмельницькому й Карач-мурзі, які ще «...якнайпотужніше всією своєю силою вдарили на поляків, які, будучи роздягнутими, ніяк не могли вилаштуватися по-військовому...» [1, 97]. В цій сутичці загинуло багато польської знаті та командного складу, а також М. Калиновський. Як саме загинув останній, Величко й сам не може дати однозначної відповіді [1, 97]. Розділяючи військовий трофей,

Б. Хмельницький пожитки та обозову здобич віддав татарам, а собі залишив артилерію (58 гармат) з припасами до них. Козаки задовольнялись тим, що знімали з поляків [1, 97]. Побачивши, що до татар потрапило в полон багато поляків та жалючі їх, Б. Хмельницький запропонував Карач-мурзі викупити цих полонених за гроші, на що той погодився. Гетьманом було викуплено 256 знатних полонян. З потужною охороною їх було відправлено до Чигирина, із сподіваннями отримати з них гроші (що деякі полонені і пропонували) [1, 98]. Карач-мурзу Б. Хмельницький попросив не обтяжуватися здобутим добром та ясиром і відіслати його в Крим, а самому, без обозу, допомогти йому в подальших військових операціях на Поділлі та Побужжі [1, 98-99]. Літописець піддає сумніву інформацію С. Твардовського, що татари видали гетьману 300 поляків, яких він, начебто порубав [1, 99-100]. Далі Величко наводить приклад, що на відміну від поляків, які часто не ховали трупи навіть своїх загиблих воїнів, Б. Хмельницький наказав поховати ладижинцям загиблих супротивників, що ладижинці і зробили, у міру своїх можливостей [1, 100]. Описуючи наступні плани Б. Хмельницького, Величко робить наголос, що «...маючи всюди перед собою розчинений і безборонний край...», з незрозумілої причини, гетьман вирішив взяти в облогу Кам'янську фортецю [1, 101]. Ця облога була невдалою, що викликало невдоволення орди. Гетьману довелося таємно обдаровувати подарунками Карач-мурзу, а ординських начальників задовольняти їжею та напоями [1, 102].

Значне місце в українській історіографії посідає праця Григорія Грабянки «Действия презельной и от начала поляков кравашой небывалой брани Богдана Хмельницкого, гетмана Запорожского с поляки за найяснейших королей польских Владислава, потом Казимира, в 1648 отправоватися начатой и за лет десять по смерти Хмельницкого неоконченной, з розних летописцев и из диариуша на той войне писанного, в граде Гадячу, трудом Григория Грабянки собранная и самобитних старожиллов свидетельства утвержденная. Року 1710» [7, 68]. Структурна та джерельна база цього літопису розглядалася автором раніше [10]. Грабянка належав до козацької старшини, яка намагалась відстоювати збереження автономії України і відновлення гетьманства. Події Визвольної війни та постать Б. Хмельницького, посідають центральне місце в цій роботі [5].

Розглядаючи передумови Батозької битви, літописець вказує, що за миром з поляками під Білою Церквою, гетьман дозволив польським військам стати на постій за Дніпром та у Брацлавському воєводстві, де розташовувався М. Калиновський з відповідним універсалом від Б. Хмельницького. Аналогічний універсал від Б. Хмельницького отримав і брат М. Калиновського, прибувши зимувати у Ніжин. Просуваючись до місць дислокації на зиму, ці війська чинили суд та розправу, якій «...скоряючись повелінню Хмельницького, жодне місто не могло противитись» [5, 84]. Впровадження поляками своїх порядків та утисків місцевого населення призводили до невдоволення українським населенням

не тільки поляками, але й гетьманом Б. Хмельницьким, який «...після того, як господь подарував козакам перемогу над ляхами, знову віддав Україну ляхам у неволю і змусив народ український отаку наругу від ляхів терпіти» [5, 85]. Гетьман чекав слухної години та наголошував на неможливості зібрати військо взимку. Населенню наказувалось залишати майно та переселятися на Полтавщину та в Росію, де було засновано козацькі слободи [5, 85]. До того ж, за інформацією Грабянки, Б. Хмельницький не довіряв не тільки татарам, які замирились з ляхами та «...аби вони у ту лиху годину чого доброго ще й його ляхам не видали, але й своїм не зовсім довіряв» [5, 85]. Внаслідок цього гетьман «...видавав себе польським зичливцем і не одного козака по несправедній скарзі шляхетській наказав у кайдани кувати та до рук ляхів віддавати, а кого й на горло карав і все те робив, аби лиху годину переждати та шляхетську удачу спіймати» [5, 85]. Надалі гетьман вдається до військових хитрощів. Він пускає чутки, ніби з наказу султана скоро вирушить з військом на Москву. Але, з приходом до Б. Хмельницького татарських загонів, він замість походу на Москву посилав гінця до молдавського воєводи з вимогою віддати доньку за його сина Тимоша, згідно попередньої домовленості. Молдавський господар звернувся по допомогу до короля, який наказав М. Калиновському не пускати сина Б. Хмельницького на весілля [5, 85]. Коронний гетьман з трьома тисячами піхоти, 6 тисячами кінноти та охочим військом, став на Батозі, заступивши дорогу сину Б. Хмельницького. Також, М. Калиновський наказав іншим польським військам з Ніжина та інших задніпрянських міст поспішати до коронного війська. Просуваючись, ці частини «...несказанно кривдили люд» [5, 86]. Далі літописець подає інформацію, що Б. Хмельницький надсилав зневажливий лист до М. Калиновського, де запитує, яке зло може статися од весільних бояр [9, 86]. Брату М. Калиновського, що вів війська з-за Дніпра, Б. Хмельницький надсилав коня з остриженою гривею та хвостом. З цього волосся був сплетений мотузок, який повинен був символізувати помсту за кривди [5, 86]. Описуючи подальші події, літописець подає опис тактичного маневру, що було проведено Б. Хмельницьким. Так, спершу татари підійшли до польського табору, що спровокувало шляхту вивести на зустріч свої полки, залишивши без захисту табір, та розпочати бій. Але, завдання татар було виманити поляків подалі, щоб надати можливість козакам увірватись всередину майже незахищеного польського табору. Коли це відбулось, татари повернули коней і теж почали наступ на польське військо, яке опинилось в оточенні [5, 86]. Мужньо себе показали гетьман М. Калиновський, З. Пшиємський та староста красноставський М. Собеський з піхотою. Але, й вони загинули. Гетьману Калиновському татарин зрубав голову та, насадивши на списа, привіз до Б. Хмельницького. Син Калиновського, Самуїл, під час втечі, потонув [5, 86]. Загалом, велика кількість поляків була винищена, багато взято татарами у полон. Б. Хмельницький наказав полонених стратити, щоб не обтяжувати татар у подальших битвах та походах. Літописець наголошує,

що цим Б. Хмельницький відплатив полякам за Берестецьку поразку [5, 87]. Помста полякам поширилась і по містах. Далі, Грабянка, скоріш за все, бере інформацію або у самого Самовидця, або у спільного з цим літописцем джерела, бо подальший опис страти урядника Конотопського замку Сосновського разом з жінкою та дітьми співпадає [5, 87]. Після битви, Б. Хмельницький попрямував до Кам'янець-Подольська, а татари, зібравши ясир, повернули на свої землі [5, 87]. Грабянка повідомляє, що на шляху до Кам'янець-Подольська, татари полонили чимало мирного люду. Як висновок, літописець робить наголос, що поразка поляків в битві під Батогом мала великий резонанс в Польщі – «...спішно почали готуватися за Віслу на Гданськ та до Поморських берегів утікати» [5, 87].

Таким чином, битва під Батогом 1652 р., знайшла відображення в кожному з козацьких літописів, але всі вони по-різному висвітлювали цю подію. Кожний літописець, досить детально описує ситуацію в Україні після заключення Білоцерківського договору та поведження польських військ на українських землях. Як наслідок, виникає незадоволення українського населення не тільки польськими військами, але й політикою Б. Хмельницького. Це знайшло відображення в літописах Самовидця і Грабянки. Більш того, Грабянка звертає увагу на взаємну недовіру Б. Хмельницького та козаків. Самовидець та Грабянка більш детально описують стратегічну підготовку битви Б. Хмельницьким та використання ним військових хитрощів та провокацій. В козацьких літописах простежуються непрості стосунки М. Калиновського з польським військом. Якщо Самовидець говорить, що поляки не поспішали на допомогу до вже атакованих Б. Хмельницьким коронних військ, то Величко розповідає про конфлікт М. Калиновського з військовим складом, про його тактичні прорахунки в розташуванні табору. Проте, кожен літопис повідомляє про загибель М. Калиновського та польського війська. Обсяг інформації при цьому різниться: від досить стислої інформації у Самовидця, до яскравої розповіді в праці Величка, де коронного гетьмана показано або героєм, що намагається зупинити загибель війська, або знищувачем свого війська через неповагу до себе. Але, факт розстрілу власного війська не залишився без уваги літописця. Відкритим та нез'ясованим залишається питання польських полонених та їх можливої страти або викупу Б. Хмельницьким. Одностайно негативно літописи оцінюють похід Б. Хмельницького після Батозької битви на Кам'янець-Подільський, за який розраховуватися довелось українському населенню своїми зруйнованими територіями та полоненими.

Якщо порівняти літописний матеріал з даними сучасної історіографії, можна виділити наступні моменти щодо окремих складових, пов'язаних з битвою під Батогом.

Літописи досить ґрунтовно зупиняються на ситуації, яка склалася після Білоцерківського договору: незадоволення серед населення та військових частин, жорстоке поведження поляків на українських територіях, відмова польського Сейму ратифікувати договір. Все це знаходить підтвердження і

у сучасних дослідників. В.А. Смолій, В.С. Степанков наголошують, що вже навесні 1652 р. через зловживання поляків посилюється протест мешканців сіл і міст, почалися масові переселення їх в межі Росії [8, 376]. Тактика вичікування на слухну годину Б. Хмельницьким, яка згадується у Грабянки, призводить до невдоволення українського населення не тільки поляками, але й гетьманом. І.П. Крип'якевич пише про зобов'язання, які покладають на Б. Хмельницького за Білоцерківським договором, наслідком якого була тактика поступливості для зменшення пильності поляків. Відмова ж польського Сейму ратифікувати договір допомагає Хмельницькому звільнитися від обов'язків та розпочати військові дії [8, 118].

Важливим моментом виступає стратегічне планування битви Б. Хмельницьким з використанням військових хитрощів, що докладно описують С. Величко та Г. Грабянка. Дослідник І.С. Стороженко зауважує, що хід битви був ретельно спланований штабом гетьмана. Для досягнення раптовості та розпорошення ворожих сил козацьке військо було поділено на декілька частин, з втаємниченням підходу головних сил та ар'єргарду [9, 277]. М. Калиновський, на відміну від Б. Хмельницького, не прислухався до порад, став у невдалому місці та ще й не перевіряв інформацію стосовно кількості ворожого війська та його знаходження, що знайшло відображення в літописі Величка. В сучасній історіографії, ми маємо інформацію, що досвідчений генерал З. Пшиемський намагався переконати М. Калиновського в доцільності залишити в таборі піхоту й артилерію, а самому з кіннотою прориватися до Кам'янця-Подільського, щоб зібрати там свіжі сили та повернутися для винищення ворога [8, 380]. Дослідники занадто великі розміри польського табору пояснюють очікуванням М. Калиновським прибуття значного військового підкріплення [9, 274; 8, 379].

В літописах вдало підкреслені стосунки коронного гетьмана з польським військом: від небажання поквипитись на допомогу у Самовидця до незгоди та неповаги у Величка. І.С. Стороженко зауважує, що внаслідок прорахунків М. Калиновського в польському таборі в ніч з 1 на 2 червня лунали пропозиції видати коронного гетьмана татарам або Б. Хмельницькому [9, 279].

Що стосується кількісних показників, то Величко стверджує, що король надав М. Калиновському 50 тисяч війська, Грабянка налічує у коронного гетьмана 3 тисячі піхоти, 6 тисяч кінноти та охоче військо. І.С. Стороженко подає інформацію, що М. Калиновський мав 20 тисяч, серед яких 12 тисяч кінноти, 8 тисяч піхоти, а також 50-60 тисяч чоловік челяді [9, 274]. Ці данні підтверджують В.А. Смолій та В.С. Степанков [8, 379]. За Величком, у Тимоша Хмельницького було 5-6 тисяч козаків, а у Богдана – 26 тисяч. За даними І.С. Стороженка – у Тимоша було 35 тисяч війська (15 тисяч піхоти та 20 тисяч кінноти) [9, 275].

Постагі М. Калиновського приділяє увагу Грабянка, відмітивши його мужню загибель, а Величко яскраво описує намагання коронного гетьмана зупинити втечу польського війська, вдаючись навіть до розстрілу дезертирів. І цьому ми знаходимо підтвердження в сучасній історіографії, з зауваженням, що врятувати ситуацію було вже не можливо [8, 380]. Сама загибель М. Калиновського у літописах не має однозначної відповіді,

Самовидець та Грабянка вважають більш вірогідним, що йому зрубали голову татари. І.С. Стороженко описує загибель коронного гетьмана серед німецької піхоти від татарської стріли [9, 280].

Дискусійним серед літописців залишається питання полонених поляків. За Величком – Хмельницький викупив частину знатних поляків з перспективою отримання за них грошей; Грабянка наводить інформацію, що їх стратили, щоб не обтяжувати обоз. У В.А. Смолія, В.С. Степанкова знаходимо, що чимало знатних поляків було викуплено шляхтою Кам'янець-Подільського у козаків, що може свідчити про залишення живими полонених після битви [8, 381].

Таким чином, проаналізувавши козацькі літописи стосовно битви під Батогом, можна зробити висновок, що хоч кількісні показники дещо не співпадають з сучасною історіографією, але самі події зображені досить яскраво та правдиво, що дає можливість побачити емоціональні аспекти цієї події очима людей XVIII ст.

Джерела та література

1. Величко С. Літопис. – Т.1. – К.: Дніпро, 1991. – 371 с.
2. Дзира Я. Самійло Величко та його літопис (До 300-річчя від дня народження літописця) // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – Вип.4. – К., 1971. – С. 198–223.
3. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.
4. Ленченко В. Польський табір під Батогом (1652 р.) // Військово-історичний альманах. – 2001, Ч.1(2). – С. 78–81.
5. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. – К.: Т-во «Знання» України, 1992. – 192 с.
6. Літопис Самовидця. – К.: Наукова думка, 1971. – 207 с.
7. Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). – К.: Вид-во Київського університету, 1959. – 256 с.
8. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). – К.: Либідь, 1995. – 624 с.
9. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. Книга перша: Воснні дії 1648-1652 рр.: Наукове видання. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1996. – 320 с.
10. Тітова І. Висвітлення подій Зборівської битви та положень Зборівського договору у козацьких літописах початку XVIII ст. // Заповідна Хортиця. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці». – Спеціальний випуск. – Запоріжжя, 2010. – С. 173–178.
11. Тітова І. Літопис Величко як джерело до вивчення історії козацтва XVII ст. (до 340 річчя від дня народження Самійла Величка) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 19. – К., 2010. – С. 379–384.
12. Тітова І. Передумови та наслідки Білоцерківського договору для Речі Посполитої, Б. Хмельницького та Війська Запорозького; сприйняття українським населенням // Заповідна Хортиця. Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці». – Спеціальний випуск. – Запоріжжя, 2011. – С. 53–56.